

Ola Lönnqvist

BERNT NOTKE och S:t Laurentii kyrka

Min kontaktperson i norra Tyskland, doktor i historia, som känner Sverige och dess historia mycket väl, och som tagit del av informationen om S:t Laurentii kyrka, är tveksam till att Bernt Notke verkligen är den som ligger bakom träskulpturen som anses föreställa St:a Katarina. ¹

Han hyser även tveksamheter om att den skulptur som anses föreställa Martin von Tour skall vara tillverkad av Benedikt Dreyer.

Visserligen, skriver han, att han inte är expert inom området.

Detta gör att jag bestämde mig för att se vad som är skrivet om de båda träskulpturerna i svensk litteratur om kyrkan och i andra sammanhang. På så sätt backar den här sammanställningen bakåt i tiden. i ett enkelt försök att undersöka, om möjligt, när man kom till uppfattningen om att Bernt Notke är skaparen av skulpturen Katarina av Alexandria.

<http://www.svenskakyrkan.se/soderkoping>, 2015 ²

”Målningarna inne i kyrkan hann förmodligen inte bli särskilt många innan reformationen kom till Söderköping på 1520-talet. Av dem finns två invigningskors kvar i kyrkan på dess sydvägg långt åt öster och på den främre av de två fyrkantiga pelarna som avgränsar kyrkans fjärde skepp. Rester av medeltida målning finns också på den nedersta pelaren i den södra raden. Bäst bevarade är fragmenten på pelarens östra sida. Den överkalkades inte vid restaureringen 1975 och är därför möjlig att se i dag. Den torde föreställa S:t Martin av Tours när han uppväcker ett dött barn utanför staden Chartre i Frankrike.”

Historiska muséet, Stockholm, på internet tillgänglig information om samlingarna, 2015

Dörr till altarskåp:

Kondition: . Färg: betydande bortfall - bevarade partier i god kondition med klara färger.

Enl. Aron Andersson, Medieval Wooden Sculpture in Sweden III, skulle dörren kunna höra till ett altarskåp till vilket 13 figurer och en bild av Katarina av Alexandria bevaras i S Lars kyrka, Söderköping. ³

¹ Han är doktor i historia och har specialiserat sig på relationen Tyskland (trakten av Lübeck) och Sverige. Han har skrivit flera artiklar och böcker som bl a berör handeln mellan Hansan och Sverige.

² Internet

³ Aron Andersson (1919-1984), konsthistoriker, professor

Altarskåpsdörren är sannolikt den ena av de dörrar som förvärvades 1847 under inv. nr 1403 (förvärvades till Historiska muséet) ⁴

Ola Lönnqvist: Några föremål i S:t Laurentii kyrka, Söderköping, broschyr med anledning av en fotoutställning 2014 ⁵

”Sankta Katarina av Alexandra (ca 282 – ca 305). Egyptisk jungfru som led martyrdöden och blev helgonförklarad. Hennes dag firas i den katolska kyrkan den 25 november. (1400-talet, tillskriven Bernt Notke, Lübeck (objekt nr 4))”

*Sankta Katarina
(till vänster)
Sankt Martin
(till höger) ⁶*

”Sankt Martin av Tours (316 – 397). Biskop och klostergrundare vid staden Tours i Frankrike. Hans dag firas den 11 november i de katolska kyrkorna. (ca 1510, tillverkad av Benedikt Dreyer, Lübeck. Den vänstra armen är från 1947). (objekt nr 9)”

Okänd författare: St: Laurentii church, broschyr om kyrkan, engelsk resp tysk text. ⁷

”... opposite to the small side altar we find the picture of St. Katarina of Alexandra. Originally it has been the top figure of a triptych from the later half of the 15th century and was made by Bernt Notke in Lübeck. Other preserved parts of the triptych are kept in the vestry. “

Monica Stangel Löfvall: Söderköpings kyrkor, en dörr till medeltiden, broschyr utgiven av Turistbyrån, tryckt ca 2010. ⁸

”..... intressanta inventarier är träskulpturen av S:ta Katarina, tyskt 1400-tal..... ”

⁴ I den här korta beskrivningen gör man inget klarläggande beträffande altarskåpets ålder, tillverkning och man uttrycker sig inte med säkerhet beträffande kopplingen mellan altarskåpet och helgonfigurerna.

⁵ Ola Lönnqvist, (f 1944) är lokalhistoriker, lokalguide, författare av historiska teatermanus, har skrivit uppsatser och böcker om Söderköpings historia och då speciellt om skolans historia.

Uppgifterna i broschyren 2014 rörande skulpturernas tillverkning är hämtade från Kjellgrens broschyr.

⁶ Foto Ola Lönnqvist

⁷ Broschyren torde vara skrivna ca 2005 – 2013 och bygger i sin helhet på Kjellgrens text från 1995, kan snarast betraktas som en översättning av delar av Kjellgrens text.

⁸ Monica Stangel Löfvall tjänstgör på kulturkontoret i kommunen.

Lennart Karlsson (projektledare), Historiska muséet: Medeltidens bildvärld,
1990-2001⁹

Under projekttiden har åtskilliga tusen föremål fotograferats och registrerats i en digital databas. Bland dess 7 föremål från S:t Laurentii kyrka i Söderköping.

Nedan återges texten i databasen. för S:t Martin och S:ta Katarina.

Föremål	Träskulptur / Martin
Från	Östergötland, Söderköping St Lars
Finns idag	Östergötland, Söderköping St Lars
Beskrivning	Träskulptur av ek.
Upphovsman	nordtyskt arbete
Datering	omkring 1500
Föremåls-ID	920727S2
Höjd	1480 mm
Kondition	god
Färg	sekundär
Referenser ☐	Fäll ut för att få en litteraturlista
Referenser ☐	<i>Författare, år, sida, titel</i> Pegelow I, 1988, s 163 f, 238, <i>Sankt Martin</i>

Föremål	Träskulptur / Katarina av Alexandria
Från	Östergötland, Söderköping St Lars
Finns idag	Östergötland, Söderköping St Lars
Beskrivning	Träskulptur av ek.
Upphovsman	nordtyskt arbete
Datering	1400-talets sista fjärdedel
Föremåls-ID	920727S4
Mer info ☐	Fäll ut för att få mer information
Höjd	760 mm
Kondition	svärdet bortbrutet, kronan fragmentarisk
Färg	mörknade fragment bevarade
Referenser ☐	Fäll ut för att få en litteraturlista
Höjd	760 mm
Kondition	svärdet bortbrutet, kronan

⁹ Lennart Karlsson (1933-2014), docent i konstvetenskap

	fragmentarisk
Färg	mörknade fragment bevarade
Referenser <i>Författare, år, sida, titel</i>	
Andersson A, 1980, s 131, <i>Medieval Wooden Sculpture in Sweden III</i>	

*St Martin och St:a Katarina
i bilddatabasen*

Per Kjellgren: S:t Laurentii kyrka, broschyr om kyrkan daterad 1995 ¹⁰

”På väggen mitt för det lilla sidoaltaret står bilden av S:a Katarina av Alexandria. Den är utförd under 1400-talets slut av den kände skulptören Bernt Notke från Lübeck. Rester av ett altarskåp av hans hand finns också i sakristian och på Historiska muséet i Stockholm.” (Sidan 9)

”En bild av biskop Martin av Tours står längst åt väster utefter den norra korväggen. Han skänker, före den mässa han skall förrätta, sin tunika till en fattig tiggare, här utförd som en spetälsk. Troligtvis har han från början hållit tunikan i sin vänstra hand, men därom vet vi inget säkert eftersom den nuvarande vänsterarmen tillverkades vid en reparation 1947. Statyn är tillskriven lübeckaren Benedikt Dreyer och tillverkades kring 1510.” (Sidan 10)

Ingalill Pegelow: Sankt Martin i svenska medeltida kult och konst, tryckt 1988

”S Martin tillhörde skyddshelgonen för de spetälska och i bla Salzburg fanns hans bild över ingången till spetälskehuset.”.. (Sidan 143)

”Det är ingen tvekan om att det är en spetälsk som skyler sig med biskop Martins korkåpa i S:t Laurentii kyrka, Söderköping Ansiktet är helt vanställt, näsan har atrofierat och det stympade högra benet bär bandage och/eller benskydd. På en bild av skulpturen från 1877 saknar tiggaren vänster underarm och det är svårt att avgöra om den är avslagen eller om den

¹⁰ Per Kjellgren (född 1932) var när han skrev broschyren kyrkoherde i församlingen (1977-1997) och har då och även efter sin tjänstgöringstid intresserat sig mycket för S:t Laurentii kyrkas historia vilket resulterat i flera uppsatser kring skilda delar av historien.

skall föreställa atrofierad. Den högra armen döljer han helt i Martins korkåpa. Man kan fråga sig om denna stora friskulptur av S Martin ursprungligen haft sin plats i det spetälskehus, som under medeltiden fanns i Söderköping. Genom Nils Månsson Mandelgren vet vi tex att Drothems kyrka i samma stad fått överta både altartavla och en bild föreställande Marie sju smärtor från den raserade Hospitalskyrkan.” (Sidan 143-144).

”Från 1500-talet emanerar även tre andra bilder, som här kommer att sättas i samband med denna episod i legenden, eftersom Martin i samtliga har biskopsdräkt men inte bär svärd.

Den spetälske tiggaren i S:t Laurentii kyrka i Söderköping har krupit under Martins tygrika korkåpa, som denne beskyddande håller upp med din höga hand.. Vad biskopen ursprungligen burit eller gjort med sin vänstra vet vi inte, då denna arm och hand nyttillverkades vid restaureringen år 1947, varvid även den nuvarande polykromin tillkom. Det märkliga spännet, som håller ihop korkåpan upptill, är utformat som Mose stentavlor med romerska siffror symboliserande de tio budorden. Martins något fårade ansikte, formen på ögon, mun och högerhand bla, har stora likheter med en samtida Martinbild i en fransk kyrka, som bär hans namn.

I över tvåhundra år trodde man att Martinskulturen i S:t Laurentii kyrka i Söderköping föreställde kyrkans skyddshelgon S Laurentius. Vid renovering år 1717 placerade man därför en sockel med dennes namn under skulpturen, men den borttogs igen år 1939 efter en skrivelse från dåvarande kyrkoherden till RA.¹¹ (Sidan 163-164)

I en fotnot anges: ”I en kyrkobeskrivning utgiven av S:t Laurentii församlings kyrkoråd år 1999, tillskrivs skulpturen Benedikt Dreyer” (Sidan 163)

”Det är däremot anmärkningsvärt många av altarskåpen som samtidigt bär bilder av S Martin och S Laurentius, vilka båda var de fattigas beskyddare. Kanske var det heller ingen tillfällighet att den stora Martinbilden i Söderköping under århundraden bar S Laurentius´ namn” (Sidan 191)

På sidan 238 finns en kortfattad beskrivning av skulpturen. Här står bland annat:

” Nordtyskt eller möjligen frankt arbete, 1500-talets början” ”Tillstånd: M:s vänstra armar och hand nygjorda; endast spår av medeltida kredering och färg återstår under den nuvarande”, som troligen påmålades år 1717. Restaurering: år 1947 av konservator Bertil Bengtsson då den sentida färgen rengjordes och fästes” (Sid 238)

Ingalill Pegelow: Föredrag och information på plats i S:t Laurentii kyrka under den Historiska veckan under Söderköpings stads 800-års jubiléum, datum 1986-08-22 ¹²

¹¹ RA, dvs Riksantikvarieämbetet

¹² Ingalill Pegelow,(född 1931), konsthistoriker med bl a en avhandling om S:t Martin

Hon redovisar historien, legenden, om såväl S:t Martin som S:ta Katarina utan att dock ange eller spekulera över skulptureernas tillverkare och bakgrund.

S:t Laurentii församlings kyrkoråd: S:t Laurentii kyrka, broschyr från 1986 ¹³

”... Mitt för det lilla sidoaltaret... Står bilden av St:a Katarina av Alexandria. Den har ursprungligen varit krönfigur till ett altarskåp från 1400-talets senare hälft och är utförd av Bernt Notke i Lübeck. Övriga bevarade delar av skåpet finns i sakristian och på historiska muséet i Stockholm.” (Sidan 6)

”Vid norra korväggen står en bild av biskop Martin av Tours, de spetälskas beskyddare, utförd av lybeckaren Benedikt Dreyer omkring 1510.” (Sidan 7)

Yngve Aldhagen: Östergötlands kyrkor, tryckt 1981 ¹⁴

Författaren gör kortfattade summariska beskrivningar av varje kyrka men tränger aldrig in i att beskriva några helgonbilder i S:t Laurentii kyrka.

Söderköpings S:t Laurentii kyrka, okänt tryckår ¹⁵

”I koret en bild av den helige Mårten, biskop av Tours och de spetälskas beskyddare, utförd av bildhuggaren Benedikt Dreyer omkring 1510, samt den stora altartavlan över Kristi födelse, utförd av Per Hörberg 1802 efter motiv från Rubens, avsedd för kyrkans altarplats, men hitflyttad 1886.

Sakristian. Över altaret är uppställda skulpturer ur ett altarskåp från 1480-talet, utgången från Bernt Notkes verkstad. Från samma altarskåp härstammar också den lilla statyetten av S:ta Katarina från Alexandra, som står på en pelarbas, vilken uppburit sakristians valv.” (Sidan 5)

3 helgonbilder återgivna i ovan nämnda broschyr. Speciellt bör noteras att bilden av Mårten/Martin inte är identisk med bilden av Ilian.

¹³ Broschyrens svenska text är i densamma även översatt till engelska och tyska. Texten är med stor sannolikhet skriven av Per Kjellgren.

¹⁴ Yngve Aldhagen (1927-1997), skriftställare, lyriker och författare från Södermanland men senare bosatt i Lindö, Norrköping. Har skrivit flera böcker bl a om kyrkklockor altarprydnader mm

¹⁵ Varken utgivare, författare eller tryckår anges på broschyren, men den kan vara av kyrkoherden Olof Aronsson, som efterträdde Bordin och verkade tills Kjellgren blev kyrkoherde.

S:TA KATARINA av Alexandria, prinsessa, död för sin kristna tro år 307. Ett hjul är hennes kännetecken. Besjungs i de svenska folksångerna: Liten Karin som sattes i spiketunnan in. Skulptur av Bernt Notke omkring 1480.

S:T MARTIN, eller Märten, han med gåsen, biskop av Tours i Frankrike, död 397. De speliska beskyddare. En god bild av barmhärtigheten och diakoni. Skulptur av Benedict Dreyer, Lübeck omkr. 1510.

S:T ILIAN, en förnäm grek på 700-talet, död som abbot i ett benediktinerkloster i Frankrike.

Torsten Bordin: Kyrkoherde Adell berättar om sin kyrka, skriftlig nedskrivning från 1963 av inspelning på band gjord med Arthur Adell i maj månad 1962 ¹⁶

”Under 1400-talet tillbyggdes de två sidokapellen på norra sidan. Och under samma tid förskönas kyrkan med skulpturer av mycket hög klass, främst från 1480-tal Bernt Notkes altarskåp, nu samlat i sakristian, det som finns kvar här. En flygeldörr finns fortfarande i Statens Historiska Museum – dock bara deponerad – och utgör en av dess förnämligaste prydnader, därför att en målning av Bernt Notkes skola finns ju inte precis var som helst.” (Sidan 8)

”Sedan har vi S:t Martin, en bild av lübeckaren Benedict Dreyer från omkring 1520.” (Sidan 9)

”Det jag kanske då mest skulle vilja berätta om är altarskåpet. Ja, jag kanske skulle säga det, att den äldsta skulpturen, som finns i kyrkan, är det kvinnliga helgonet, som står i mittskeppet på södra sidan. Det kommer från Lübeck – från 1430-talet och det är mycket tidstypiskt med upphöjd ro – det är ett himmelskt helgon, som inte alls har några jordiska känslor, och hela klädedräkten är oerhört stiliserad.

¹⁶ Skriften var införd i S:t Ragnhild Gilles årsbok 1963 och gavs ut även som särtryck 1964. Bordin (kyrkoherde 1962-1970) efterträdde Adell (kyrkoherde 1938-1962) i församlingen.

(Foto A. Sjöquist)

Kyrkoherde Adell framför S:ta Katarinabilden

Bild ur boken om Adell, sidan 13

Den figuren skiljer sig mycket väsentligt från den heliga Katarina, som krönt Notkes altarskåp. Bernt Notke har synbarligen själv skurit endast krönfiguren, som stod ovanpå altarskåpet. Det är den heliga Katarina från Alexandria. Det är i viss mån kyrkans allra förnämsta skatt i skulpturhänseende. När kungen¹⁷ var här som kronprins en vinterdag, så hade han ju sin vana trogen naturligtvis mycket noga förberett sig på det här besöket.

Då hade han antecknat på en lapp i fickan, vad han skulle se.

Där stod först och främst Katarina av Alexandria – och där stod han länge och djupt försjunken. Erik Lundberg¹⁸ stod och såg på den där skulpturen därinne i sakristian och sade: ”Hon är mycket vackrare än den undersköna madonnan i Vadstena klosterkyrka”. Det är nog riktigt. Madonnan är fager, hon är nästan tvålfager. Det kan man inte säga om denna – det är karaktär på den – och det är inte bara en skulptur, som han har ställt upp. Om ni tittar på henne, ska ni få se, att helgonet rör på sig, hon går, men hon ser något förskräckligt framför sig. Det är ett fullständigt märkligt konstverk. Om ni jämför ansiktet – hennes ansikte – med den berömda Notkeskulpturen i Stockholms Storkyrka – inte med prinsessan, det är någon medarbetare, som har gjort den, men med Göran själv - så ska ni känna igen mycket bestämda anletsdrag, själva den ovala ansiktsformen och ögonen och annat sådant. Det är inte möjligt annat, än att det är samme mästare, som har gjort det. Och det är Bernt Notke själv. Det säger något om vad denna kyrka och denna församling hade råd med. Det var den förnämsta konstnären, som fanns då.” (Sidan 14)

Rune Norberg: Johannesfatet från Norrby, immaculatamästaren Henning von der Heide och Bernt Notke, uppsats i tidskriften Fornvännen 1953¹⁹

Uppsatsen är en lång utredning om det speciella fatet och en analys av vem som kan vara tillverkaren. Norberg skriver bl a:

”Nordeuropas ledande konstnär under 1400-talets senare hälft var som bekant frimästaren - man frestas ibland att kalla honom fribrytaren – Bernt Notke från Lübeck. Denna originella och kraftfulla, nästa demonsiska konstnärspersonlighet dominerar hela Östersjöområdet och

¹⁷ Gustav VI Adolf

¹⁸ Det fanns två Erik Lundberg, båda verkade bl a som konsthistoriker

¹⁹ Rune Norberg (1906-1977) forskare och författare som skrev främst om senmedeltida kyrkokonst. Bibliografin i Fornvännen 1978 omfattar 259 skrifter eller uppsatser.

sätter mer eller mindre sin prägel på flera konstnärsgenerationer efter varandra. Den ende av hans samtida i Lübeck som ansetts någotsånär jämbördig bland skulptörerna är Henning von der Heide d. ä., en mästare som först under de senaste decennierna framträtt i forskningens rampljus och fått fastare konturer.

Visserligen är mästare Hennigs förhållande till Notke, framförallt hans eventuella lärjungeskap, ännu föremål för diskussion men i stort är expertisen enig.”²⁰ (Sidan 84)

”Viktigare ur Heide – Notkediskussionens synpunkt är emellertid den sköna bilden av Katarina av Alexandria i Söderköpings stadskyrka. Om denna bild dragits in i forskningens ljus på ett tidigare stadium, är jag förvissad om att den hänförs till Henning von der Heide på grund av den finess som präglar bilden och det ganska ringa formatet. Att den hör hemma i Notkes verkstad kan emellertid icke råda något tvivel om. Släktskapen med t. ex. S:t Göransgruppens prinsessa är tydlig, den gäller inte bara skulpturella detaljer, färgbehandling och dräkt utan också det monumentala sinnelaget, som går som en röd tråd genom Notkes mångskiftande verk. Katarinas ögon har den nästan romanskt uppspärrade blicken, som så ofta möter hos Notke. Hur hans medarbetare utförde liknande bilder, kan man se både i Århusaltarskåpet av år 1479 och Revalskåpet av år 1483, båda enligt dokumentariska bevis utförda av Notke och hans verkstad. Närmast står de två små kvinnliga helgon, som flankerar Pingstundret i Revalskåpets corpus, men Katarina i Söderköping är av betydligt större kvalitet, utan tvivel ett egenhändigt arbete av Notke omkr. 1483. Katarinabilden är snidad runt om och kan sålunda ha varit uppställd fristående som profilör på ett altarskåp, men troligare är att hon tillhört corpusbilderna i ett altarskåp. Notke själv gjorde nämligen sina altarskåpsfigurer fristående och överlät åt medhjälparna att göra halvskulpturer på det brukliga sättet. Av alla att döma finns det avsevärda delar av det med Katarinabilden samhöriga altarskåpet kvar. Dels den yttersta vänstra dörren med målningar: på insidan fyra scener ur S:t Eriks legend och på utsidan två stående helgon (Biskop och Birgitta) samt nedtill profeten Jesaja med ett virvlande språkband.....

I vattnet nedanför båten ses ett monoram, kanske en signatur, som kan läsas till I H eller med god vilja T H, vilket senare i sin tur skulle kunna tyda på Tönnies Hermenson, som man av andra orsaker just skulle vänta att finna sysselsatt i detta arbete. Han förestod nämligen Notkes verkstad under mästarens frånvaro, när man först hör talas om dem i Stockholm år 1483.....

Denna dörr förvaras sedan över hundra år i Statens historiska museum. I Söderköpings stadskyrka förvaras ännu tretton lösa bilder ur ett altarskåp: tio apostlar, en madonnabild samt S:t Olov och S:t Ilian, d.v.d. Eligius..... De står också i ett direkt beroende av Notkes verkstadstradition men är utförda av en annan person..... I varje fall är det tydligt att han arbetat åt Notke redan i Århuskåpet..... Olovsbilderna i Århus och Söderköping är nästan identiska. Ännu en bild av Notkeverkstadens fabrikat har funnits i Söderköping, en S:t Göran till häst men av detta helgon finns endast ena benet kvar. Det är rimligt att tänka sig att dessa

²⁰ Se Walter Paatz: Bernt Notke und sein Kreis, Berlin 1939

verk i Söderköping levererats under Notkeverkstadens första tid i Stockholm, alltså omkring 1483.” (Sidan 98 – 101).

Söderköpings Turisttrafiknämnd: Vi ser på Söderköping, tryckt 1951

Där skrivs:

”Från samma tid som altarskåpet härstammar bilden av St Martin, biskop av Tours och de spetälskas beskyddare. Den har sin plats i koret på nordsidan. Det kvinnliga helgon och S:t Christoffer med Jesusbarnet på sin axel.... är från 1400-talet, nordtyska arbeten, liksom också de skulpturer från ett andra altarskåp, vilka är placerade i nordskeppet.” (Sidan 10)

Arthur Adell: Det kyrkliga livet i Söderköping, uppsats i Svenska Stadsmonografier, Linköping, Söderköping m fl städer, tryckt 1949

”Med 1400-talet begynna också de lösa, bevarade inventariernas historia. Smärre, men konstnärlig utomordentligt ointressant och vackra inventarier från detta århundrade äro ett kvinnligt helgon, oavsett vilket, av lübeckskt ursprung, och från tidigt 1400-tal, en statyett av den Hel. Kristoffer, något senare och ett altarskåp, av vilket f. n. finnes i behåll tolv helgonbilder, bl. a. Johannes, S:t Ilian och S:t Olof, samt slutligen en statyett av den heliga Katarina av Alexandria – liten Karin, som sattes i spiketunnan in. Den senare är ett utsökt konstverk, sannolikt från 1480-talet, det har framkastats den förmodan att den skulle vara ett verka av Henning van der Heyde.

Med 1500-talets inbrott får kyrkan sin största dyrbarhet skåpet på högaltaret, i sig innehållande tre altarskåp.....

Av samme mästars hand som skulpturens i altarskåpet, finnes en bild av den helige Martin, biskopen av Tour, som håller sin hand skyddande över en spetälsk man, som, sveper sig i biskopens kåpa.” (Sidan 286)

Bengt Cnattingius: Stiftets kyrkor, i Linköpings Stift i ord och bild, utgiven 1949, avsnittet S:t Laurentius kyrka ²¹

”.... Andra medeltida skulpturer äro S. Martin (av samma mästare som altarskåpet)..... en vacker Katarinabild (i sakristian).” (Sidan 750)

Sven Ljung: Söderköpings historia intill 1568, tryckt 1948 ²²

Ljung har ett längre kapitel om bl a S:t Laurentii kyrka men hans ändamål är inte att behandla inventarierna utan kyrkan i sin helhet som byggnadsverk.

²¹ Bengt Cnattingius (1899-1993), konsthistoriker bl a chef för Östergötlands länsmuseum

²² Sven Ljung (1906-1968), fil doktor i historia, anställd av folklivsforskaren professor Sigurd Erixon

”En serie senmedeltida figurskulpturer utgör de bevarade resterna av ett annat altarskåp från sengotisk tid. Bland dessa märkas en framställning av den heliga Katarina av Alexandria.” (Sidan 180-181)

I samband med denna kortfattade text finns 2 foton av träskulpturer med vidhängande text.

Den vänstra bilden:

S:t Egidius. Från ett äldre altarskåp i S:t Lars.

Den höga bilden: S:ta Katarina. Från ett äldre altarskåp i S:t Lars.

Fig. 25. S:t Egidius. Från ett äldre altarskåp i S:t Lars.

Fig. 26. S:ta Katarina. Från ett äldre altarskåp i S:t Lars.

Artur Adell: Skrivelse till Riksantikvariet, enligt Pegelow ovan ingiven 1939

Riksantikvariet har vid förfrågan funnit tre brev till ämbetet från Adell år 1939 men inget brev som handlar om någon helgonskulptur. Brevet har skannats och sänts till mig, enligt uppgift, men ännu inte anlänt.

Jag skall även se om det finns kopior av avgående post på Landsarkivet. Enligt Pegelow ovan så lär det hända här tiden att skett en vändning när det gäller tolkningen av St Laurentius till St Martin av Tours.

Erik Lundberg: Topografiska stadsundersökning i Söderköping, tryckt 1928 ²³

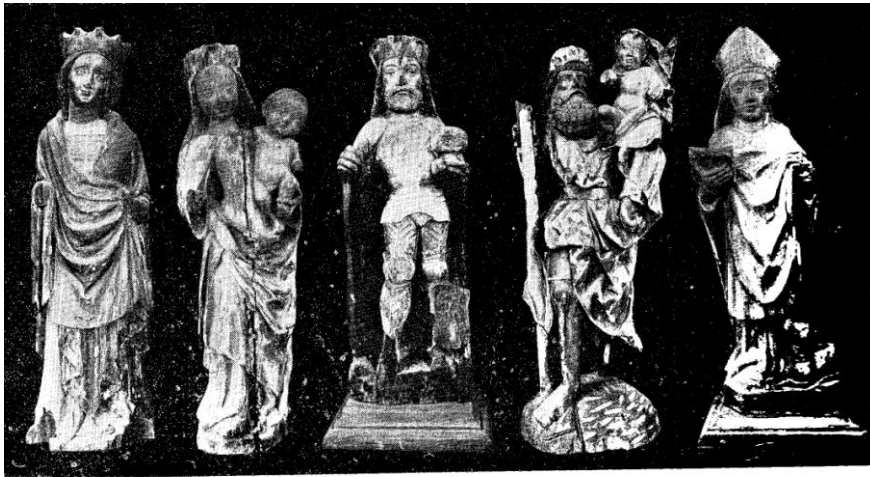
I kapitlet ”Stadens kyrkliga institutioner” skriver författaren en hel del av kyrkornas placering, tillkomst och utförande, men han tar inte med någon som helst information om dess inventarier.

Hugo Ulander: Beskrivning av S:t Laurentii och S:t Drottens kyrkor i Söderköping, bok tryckt 1922 ²⁴

I Ulanders bok återfinns en förteckning på helgonbilder i kyrkan och fotografier av dessa.

²³ Erik Lundberg, jfr ovan. Det finns 2 forskare med samma namn och det har inte gått att klargöra vem som avses.

²⁴ Hugo Ulander (1861- 1937) var kyrkoherde i församlingen från 1913 till sin död

50

51

52

53

54

Bilder på sidan 57, figur nr 50, 51, 52, 53 och 54

55

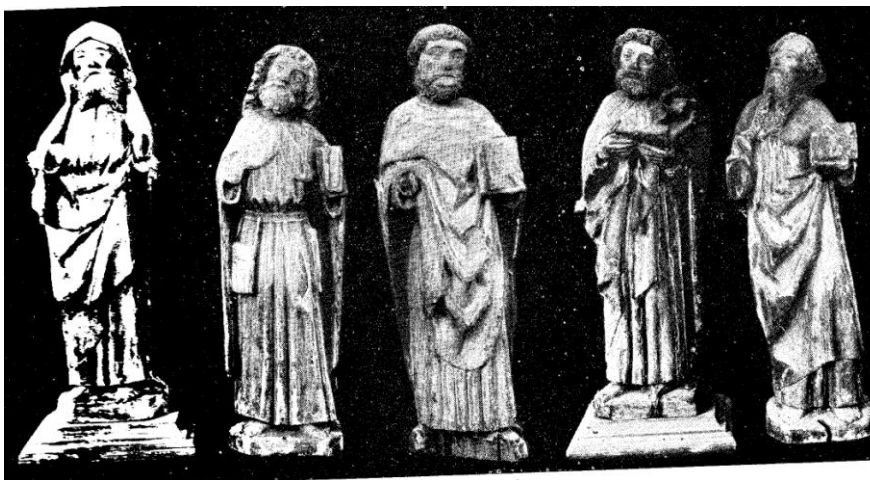
56

57

58

59

Bilder på sidan 58, figur nr 55, 56, 57, 58 och 59

60

61

62

63

64

Bilder på sidan 5, figur nr 60, 61, 62, 63 och 64

På en tidigare sida i boken finns ytterligare ett helgon avfotograferat.

Helgon (sidan 15, figur 6)

Ulander namnger figurerna, helgonen, och skriver vem figurerna föreställer.²⁵

<u>Figur</u>	<u>Namn</u>
6	Sankt Laurentius, kyrkans skyddshelgon ²⁶
50	Madonnabild, troligen från Vår frus kapell
51	Madonnabild med barnet, ena armen avslagen på både madonnan och barnet
52	Olof den helige, även kallad Olof H Haraldsson eller den Digre, kung i Norge 1015-1028
53	S:t Kristoffer
54	S:t Ilian (eller även kallad S:t Aegidus och S:t Gilles)
55	S:t Johannes
56	S:t Jakob den äldre
57	Katarina av Alexandria ²⁷
58 – 64	”äro inte bestämbara, men avbilda sannolikt apostlar”

Om figur nr 6 skriver Ulander:

²⁵ Här återges inte Ulanders hela text utan enbart namnen

²⁶ Notera att Ulander anger att den träskulptur som i senare informationsskrifter anses föreställa Martin av Tours anger Ulander avse St Laurentius. Namnet på tillverkare anger inte heller Ulander.

²⁷ Ulander kommenterar inte alls den här skulpturen och anger således inte heller någon tillverkare

”Den ursprungliga ingången mellan sakristia och kyrka är igensatt med bräder, då denna vägg av koret numera upptages av den Hörbergiska altartavlan, som hitflyttades 1886. En fjärde ingång, som förefinnes i det ovannämnda vapenhuset, ungefär mitt på denna långvägg, är numera igenmurad. På insidan i kyrkan har denna dörr båge i romansak stil, på utsidan i vapenhuset har den ett pelarknippe på bägge sidor, vilket sammanlöper i en båge i stil med de nuvarande fönstren. Över denna ingång finnas både på in- och utsidan nischer. I den inre nischen står en konstnärligt skuren bild av kyrkans skyddshelgon, Laurentius.” (Sidan 15)

Under rubriken ”Helgonbilder i träskulptur” skrivet Ulander:

”S:t Laurentius, denna kyrkas skyddshelgon, död den 10 augusti 258. Han hade uppretat sin domare; då denne begärde utlämnande av kyrkans skatter, visade han på de fattiga i församlingen och sade: Dessa äro kyrkans skatter. Han blev stekt på ett halster.

Bilden som är placerad i nischen över den gamla ingångsdörren, är klädd i biskopsskrud med tunikan i mörkblå och kåpan i skär färg. Under kåpan till höger står en fattig krympling i biskopens skydd. Den vänstra handen håller han välsignande utsträckt över den arme. Enligt legenden skulle Laurentius varit den romerske påven Sixtus den andres diakon. Sixtus följde strax efter sin diakon i döden. Dessa legender om Laurentius och Sixten synas här på något sätt blivit sammanförda vid utförandet av bilden. Arbetet är särdeles konstnärligt utfört.

Å den ena sidan står Anno MDCCXVII. Å framsidan: S Laurentius. Å den ena breddsidan: renovata est. Bilden är fassatt vid väggen.” (Sidan 56)

Adelbert F Gothus De Sudercopia: Söderköpings minne, tryckt 1919 ²⁸

I avsnittet ”S. Laurentii kyrka” skriver författaren:

”I Söderköpings stadskyrka ses i en niche vid sidan av läktaren en vacker skulpturbild av kyrkans skyddshelgon S. Laurentius, i helfigur. Man kan gärna kosta på sig en stunds begrundande inför detta fina, skägglösa ansikte under prelatmössan.....”

(Här följer en något utförligare redogörelse om Laurentius än den som ovan finns återgiven ur Ulanders bok.) (Sidan 16)

Anton Riddetstad: Östergötlands beskrivning, tryckt 1918 ²⁹

I avsnittet om Söderköping skriver Ridderstad bl a:

”I en nisch på n. sidan står en dålig bild av en biskop med en gosse, som har träben, framför sig. Under den är en nygjord sockel med påskriften Laurentius. ” (Sidan 1146)

²⁸ Pseudonym för Sven Olsson (1882-1944), som även skrivit under andra namn

²⁹ Ridderstad (1848-1933) var militär och historiker och grundade Östergötlands museum där han även var verksam.

”Av kyrkan tillh. Bilder märkas sådana av S. Kristoffer, S: Egidius, S:a Katarina av Alexandria.” (Sidan 1146)

**ANDREAS LINDBLOM: NORDTYSK SKULPTUR OCH MÅLERI I SVERIGE
FRÅN DEN SENARE MEDELTIMEN**, tryckt 1916³⁰

Bland mig bekanta skulpturverk af Lübecke-mästare från denna tid, är det blott inom tvenne grupper, som vi kunna konstatera bestämt samband i stilistiskt hänseende med Storkyrkoskulpturernas mästare. Den ena gruppen utgöres af Bernt Notkes egenhändiga arbeten, den andra af en mästaress oevre, som jag vill kalla Imperialissimamästaren.

Af Bernt Notkes arbeten är det närmast hans altarskåp i Reval- af 1483, hvilket lämpar sig som jämförelsematerial, särskildt emedan det utgör ett af de tidigare verken af hans hand. Sambandet mellan detta altarskåp och Storkyrkans visar sig vid en jämförelse mellan i synnerhet vissa af de manliga typerna.

Pilati ansikte med den stora, skarpa näsan och den spända öfverläppen samt kroppens hållning med de uppdragna axlarna för tanken på apostelbilderna i Revalskåpets pingstunderscen.

Därjämte återfinnes den originella ansiktstypen hos öfversteprästen (korsfästelsescenen) i bilden af Karl Knutsson å Gripsholm, och den obotfärdige röfwaren i Lütjenberg visar en obehaglig likhet med dödsansiktet i S. Göransgruppen.

Äfven korkskruflockarna utgör ju ett af Notkes kännemärken. Men det är framför allt den imposanta realismen hos S. Thomas a Becket i förening med bildens utomordentligt höga konstnärliga kvalitet för öfrigt, som oemotståndligt för tanken på Bernt Notke. Roosval har också muntligen attribuerat denna bild till den store Örjanens mästare.

Äfven hos Imperialissimamästaren är det framför allt den manliga ansiktstypen,

Äfven altarskåpen i Söderköpings stadskyrka och Ryttern, Västmanland, äga ett tydligt samband med denna atelier.

Men för öfrigt präglas Imperialissimamästarens verk af en bred, barockiserande veckstil, som bär en vida mer avancerad prägel än de brutna och tillplattade vecken hos vår mästaress skulpturer.

Af stort intresse är emellertid att Imperialissimamästaren synes hafva personligen stått Bernt Notke nära. Såsom Goldschmidt visat, ha nämligen dörrarna till de båda Frohnleichnamskåp, som tillhört resp. Jacobikirche och Burgkirche i Lubeck, målningar af Notke, under det att skulpturerna till större delen utförts af den af mig uppkallade mästaren.

Då vi nu veta, att Bernt Notke redan 1467 – alltså året före Storkyrkoskåpets fullbordande – var bosatt i Lubeck i egenskap af mästare samt att han redan tidigt åtnjöt stort anseende som konstnär och hugnades med stora beställningar samt ganska snart blef en rik och mäktig man – så synes det ingalunda otänkbart, att samtliga ofvannämnda, stilistiskt befryndade, men olika händer verk utförts i hans atelier, ehuru han endast i särskilda fall egenhändigt tog del i arbetet. (Sidan 14 f)³¹

³⁰ Denna text är hämtad på internet från en digitaliserad version av boken och återges med det digitaliserade typsnittet. Andreas Lindblom (1889-1977) professor i konsthistoria.

³¹ Den här skriften diskuterar egentligen andra objekt än Söderköpings, men antyder dock att det kan ha funnits en annan konstnär som ligger bakom flera objekt som anses vara gjorda av Notke.

Richard Peterson: Från Gamla Söderköping dess kyrkor, kloster och kapell,

tryckt 1893 ³²

”Bland kyrkans fornminnen märkes det igenletade och på altaret ånyo uppsatts altarskåpet. Med säkerhet kan man antaga, att detta altarskåp såväl som många andra af våra kyrkliga fornminnen, är ett krigsbyte från Tyskland eller Polen.”

L G T Tidander: Söderköping förr och nu, tryckt 1891 ³³

Boken ger i några tidsindelade kapitel en fyllig beskrivning av stadens historia, men några detaljer om kyrkorna och deras inventarier finns ej i boken.

Per David Widegren: Försök till en Ny Beskrifning öfwer Östergötland, tryckt 1817

Widegren, en gång i tiden lärare 1809-1817) vid den högre skolan i Söderköping, och far till Per Mauritz Widegren senare skolans lärare (1847-1855) och rektor (1855-1885), tycker man borde i sin uppräknig av sevärdheter mm i länet även beaktat att det i Söderköpings kyrka fanns helgonbilder tillverkade av kända konstnärer, men han nämner i stort sett inga inventarier i kyrkan. (Sidan 184 ff)

Jöns Persson Austronius: Söderköpings stads wijd forna och senare tjiders

beskaffenhet, nyutgiven 1913 men byggande på en avskrift från tidigt 1700-talet av en avhandling från 1680-1682 ³⁴

Detta är den till dags dato äldsta kända beskrivningen av Söderköping. Relativt ofta under följande århundraden hänvisar man till den och dess innehåll. Erixon skriver att Austronius, född i Söderköping, använt sig att en hel del ”källor”, tryckta och otryckta för att kunna skriva sin avhandling.

Austronius räknar upp flera kyrkor, kapell och kloster och bland dem ett kort avsnitt om Stadskyrkan, Sankt Laurentii kyrka, nämner några gravar, några präster mm men inget om några helgonskulpturer.

³² Richard Peterson. Vid sökning i flera bibliotek har åtminstone tre olik boktitlar återfunnits där han anges vara författare. Samtliga har en kyrklig inriktning.

³³ L G Tidander har bl a gett ut boken Sverige i bilder. Det här använda häftet är en beställning av en av stadens dagstidningar.

³⁴ Nyutgåvan ingår i Meddelanden från Östergötlands Fornminnes- och Museiförening 1913-14 och är presenterad och kommenterad av Sigurd Erixon

När jag kommit så här långt i sammanställningen så kan konstateras

att omkring 1939 ändras uppfattningen om vem en av helgonbilderna föreställer. Den som tidigare ansågs föreställa S:t Laurentius (eller i något fall S:t Egidius) anses nu föreställa S:t Martin av Tours.

att den helgonbilden, enligt Ridderstad, fått sin namnsockel med angivande att namnet Laurentius ditsatt ganska nyligen (omkring 1890/1900) men det anges på annat håll att det skedde i början av 1700-talet..

att S:ta Katarina är en bild som man lång tid varit eniga om vad den föreställer, men att den här sammanställningen inte kommer fram till när man kom fram till den uppfattningen.

att det först lokalt är Adell som 1962 vågar sig på att ange tillverkare av bilderna.

att studie av församlingens protokoll, korrespondens och inventarieförteckningar kanske skulle kunna ge upplysningar i frågan om vad bilderna föreställer, när de kom till församlingen, varifrån och vem som tillverkat dem

=====